

ΡΙΧΑΡΔΟΣ ΣΩΜΕΡΙΤΗΣ

Οι λέξεις και οι μάχες

ΡΙΧΑΡΔΟΣ Σ.
ΣΩΜΕΡΙΤΗΣ

Οι λέξεις και οι μάχες

[Αναμνήσεις ενός πολίτη δημοσιογράφου]

Η ΚΟΥΖΙΝΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΕΙΡΑΣ: ΜΙΣΕΛ ΦΑΪΣ

Θέση υπογραφής δικαιούχου/ων δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας
εφόσον η υπογραφή προβλέπεται από τη σύμβαση.

«Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευσή του συνόλου ή μέρους του έργου».

Εκδόσεις Πατάκη – Σύγχρονη Ελληνική Λογοτεχνία

Σειρά: Η κουζίνα του δημοσιογράφου – 12

Ριχάρδος Σ. Σωμερίτης, *Οι λέξεις και οι μάχες*

Διεύθυνση σειράς: Μισέλ Φαΐς

Υπεύθυνος εκδοτικού τμήματος: Κώστας Γιαννόπουλος

Επιμέλεια - διορθώσεις: Μάριος Παρθένης-Γαρδίκης

Σελιδοποίηση: Παναγιώτης Βογιατζάκης

Σχεδιασμός εξωφύλλου: Βασιλική Καρμίρη

Φιλμ-μοντάζ Μαρία Ποιινιού-Ρένεση

Μοντάζ: Παναγιώτης Σαράτσης

Copyright © Σ. Πατάκης Α.Ε.Ε.Δ.Ε. (Εκδόσεις Πατάκη) και Ριχάρδος Σ. Σωμερίτης,
Αθήνα 2013

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Νοέμβριος 2013

KET 8669 ΚΕΠ 871/13

ISBN 978-960-16-5237-5

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΓΥΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),
570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Στη Ζανίν, στα παιδιά, στα εγγόνια, στον δισεγγονό,
στις φίλες, στους φίλους, στους συναδέλφους,
εδώ και στη Γαλλία,
αυτούς που υπάρχουν πάντα και εκείνους που έφυγαν:
σε όλες τις αγάπες μου
που με συντρόφεψαν αυτά τα πολλά χρόνια

Περιεχόμενα

- Πρόλογος
σελ. 11
1. Ένα παιδί μέσα στον πόλεμο
σελ. 15
2. Ο μισεμός
σελ. 31
3. Το άλλο ορόσημο: 1953
σελ. 38
4. Οι ρίζες
σελ. 46
5. Η αξέχαστη «Μάχη»
σελ. 68
6. Τα χρόνια «Ελευθερίας»
σελ. 89
7. Η πρώτη όμορφη Ευρώπη: «Gauche Européenne»
σελ. 96
8. Ώρες ραδιοφώνου
σελ. 135
9. Ξανά αντίσταση: το «Athènes - Presse Libre»
σελ. 151
10. Η συνεργασία με τη «Le Monde»
σελ. 200
11. Αντίσταση πάλι: Συνδικαλισμός
σελ. 204

12. Από τη ραδιοφωνία στην τηλεόραση
σελ. 233
13. Η αργόσυρτη επιστροφή
σελ. 264
14. Η σύντομη θητεία μου στην ΕΡΤ (1989)
σελ. 276
15. Αθήνα: «Καθημερινή»
σελ. 284
16. ... Και ακολούθησε ο ΔΟΛ
σελ. 302

Ευχαριστήριο
σελ. 315

Πρόλογος

ΈΧΩ ΓΡΑΨΕΙ και μιλήσει για εκατοντάδες ανθρώπους, διάσημους και μη. Εδώ γράφω για μένα. Για ορισμένα μόνο από τα όσα μου δόθηκε να ζήσω — και δεν είναι λίγα. Και για πολλούς από εκείνους που συνδέονται με αυτά.

Μια μαρτυρία καταθέτω για το πώς κάποιος που γεννήθηκε πριν από ογδόντα δύο χρόνια και συνεπώς φορτώθηκε με τα όσα μεσολάβησαν (και τι δεν ζήσαμε εμείς οι παππούδες...) μπόρεσε να επιδιώσει, κυρίως ως δημοσιογράφος. Εμπειρία που μπορεί ίσως να φανεί χρήσιμη. Έζησα δίνοντας μάχες, και έφτασα, όπου έφτασα, όρθιος. Και τώρα είμαι βέβαιος ότι αυτή ήταν η φιλοδοξία μου ως πολίτης και ως δημοσιογράφος.

Δεν είναι ιστορικό δοκίμιο το κείμενο αυτό. Και δεν είναι «αντικειμενικό». Δεν πιστεύω στην «αντικειμενικότητα». Ελπίζω όμως να είναι έντιμο. Να μη διαστρε-

βλώνει, παραποιεί ή αποφεύγει απόψεις και γεγονότα που «δεν συμφέρουν».

Φυσικά δεν είναι «πλήρες». Και δεν θα μπορούσε να είναι. Τα προσωπικά δεν αφορούν παρά όσους τα έζησαν μαζί μου. Και ορισμένα πολιτικά θα άξιζαν άλλη τύχη από τη συμπερίληψή τους σε ένα χρονικό! Ως προς τα δημοσιογραφικά, αποφεύγω τα αυτάρεσκα —«Εγώ πρώτος αποκάλυψα, έγραψα, είπα»— κι ας μην είναι λίγα.

Η σταδιοδρομία μου μπορεί να θεωρηθεί παράδοξη. Αναπτύχτηκε στα όρια της πολιτικής ένταξης, αλλά πάντα με πεισματική προσήλωση στην ανεξαρτησία μου, στην άρνηση κάθε ιδεολογικής ή πολιτικής πειθαρχίας. Αναπτύχθηκε μάλιστα πολυεθνικά: για δεκαετίες παράλληλα στην Ελλάδα και στη Γαλλία. Και εκεί, στη δεύτερη πατρίδα μου, με την ευρωπαϊκή ιδέα και τη χώρα μου πάντα κατά νου. Και τώρα εδώ, στην Ελλάδα πάλι, πια, με στόχο την ευρωπαϊκή προοπτική και με τη Γαλλία κατά νου ζω καθημερινά.

Με τον άλφα ή βήτα τρόπο, θετικά ή αρνητικά, η Ελλάδα δεν με άφησε ποτέ να την ξεχάσω, ακόμα κι όταν μου φέρθηκε σαν «μητριά». Αλλά και τη Γαλλία δεν μπορώ να παρακάμψω. Με δέχτηκε, με ξεστράβωσε, μου επέτρεψε ακόμα και την αμφισβήτηση τόσων επιλογών της, γαλλικό ψωμί έφαγα για δεκαετίες, σε αυτή τη χώρα ρίζωσε πια το σωμαριτέικο, με πιο πρόσφατο εκπρόσωπο (τον Απρίλη του 2012 γεννήθηκε, πάρτε ανάσα, κι εγώ πολλά ονόματα έχω!) τον Έκτορα-Λουί-Ριχάρδο Ντελμότ-Σωμερίτη. Τον δισεγγονό μας.

Πρέπει όμως τώρα να προχωρήσω πρώτα σε μια πε-

ρίληψη των γεγονότων για να μη χαθούμε, αφού τα όσα ακολουθούν, όπως στη ζωή, πάνε μπρος, πάνε πίσω, με τα «τότε» να εξηγούν τα «μετά» και τα «τώρα».

1. Ένα παιδί μέσα στον πόλεμο

ΓΕΝΝΗΘΗΚΑ τον Γενάρη του 1931, πέντε χρόνια μετά από την αδελφή μου τη Μαίρη (1925-1998), στο σπίτι των γονιών μου, της Λιάνας (1905-1992) και του Στράτη (1901-1978), στην Αθήνα, Σίνα 62, απέναντι από τη Γαλλική Ακαδημία – τίποτε δεν είναι τυχαίο...

Ως την Κατοχή ήμουνα ένα παιδί πότε ήσυχο και καλό, και πότε άτακτο, μέτριο στο σχολείο, που όμως διάβαζε πολύ ό,τι δεν ήταν σχολικό (πολλά τα βιβλία στη βιβλιοθήκη του πατέρα), που λάτρευε τη μουσική (δώρο της μάνας), αλλά που πήγε να μάθει βιολί και τα παράτησε.

Ένα παιδί όμως που από το 1940 ζούσε τα φοβερά γεγονότα χωρίς αρχικά να μετέχει, παρά μόνο να τα υφίσταται, παιδί το οποίο τον χειμώνα του '41 είχε πεινάσει και έτρεχε στα συσσίτια, που έβλεπε νεκρούς στους δρόμους το πρωί πριν τους μαζέψουν τα καροτσάκια του

Δήμου, που μια φορά τσακώθηκε άγρια με άλλα παιδιά μπροστά από τον φούρνο του Κόρδα, γωνία Σίνα και Σόλωνος (εκεί που είναι τώρα ο ΟΤΕ), γιατί πήγαν να του κλέψουν τη βάρους λίγων δραμιών καυτή, γεμάτη νερό, μπομπότα*, που περιμέναμε αρκετές ημέρες να μοιράσουν επιτέλους με το δελτίο.

Ήμουνα δηλαδή ένα παιδί σχεδόν όπως όλα, μόνο που το σπίτι μου ήταν αστικό κι έτσι πήγαινα σχολείο στου Μακρή, με ένα πατέρα, τον Στράτη, δικηγόρο, συγγενή και θετό γιο σημαντικού Αθηναίου δικηγόρου και εκδό-τη της ζακυνθινής εφημερίδας «Ελπίς»: του Διονυσίου Σωμερίτη, απόγονου και αυτού δικηγόρων (ένας από αυτούς, ο Αντώνιος Σωμερίτης, ήταν και μέλος της Φιλικής Εταιρείας στη Ζάκυνθο). Και με μια μητέρα, τη Λιάνα, πρώτο βραβείο στο πιάνο, καθηγήτρια και αργό-τερα μουσικοκριτικό, κόρη στρατηγού, του Ριχάρδου Καραμαλίκη, επιτελάρχη του Καλάρη στους πολέμους του '12-'13, και εγγονή του Νικόλαου Καραμαλίκη, ενός από τους βουλευτές της Ιονίου Βουλής που ψήφισαν την Ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα.

Το 1936 με έγραψαν οι γονείς μου στα «Λυκόπουλα» της 3ης Ναυτοπροσκόπων που η λέσχη τους ήταν στο μικρό δασάκι με πεύκα στον Άγιο Νικόλαο της Νεάπο-λης. Αλλά ο Μεταξάς διέλυσε τους προσκόπους διότι έφτιαξε την υποχρεωτική για όλους Εθνική Οργάνωση

---

* Ψωμί από καλαμποκάλευρο. Τότε όμως χρησιμοποιούσαν μαζί και «αλεύρι» από διάφορα φυτά, όπως αυτό απ' το οποίο φτιάχνονταν οι παραδοσιακές σκούπες.

Νέων, στο σχολειό μάς οργάνωσαν — πώς να κάνουν αλλιώς— σε ομάδες, χωρίς πάντως πολλές δραστηριότητες. Ακόμα και τα παιδιά του δημοτικού, από «Λυκόπουλα», βρέθηκαν «Σκαπανείς», μας μοίρασαν από μια μπλε στολή με δίκχοχο και από ένα ξύλινο ντουφέκι, έτσι τους είπαν να πράξουν — πάντως απουσίες δεν σημείωναν.

Η διάλυση των προσκόπων με μετέτρεψε σε εχθρό του Μεταξά, κι ας ήταν, από τη σχολή των Ευελπίδων, φίλος του παππού μου (έτσι γλίτωσε το 1936 ο πατέρας μου την εξορία), και έχασα κάθε ιδέα για τον Παύλο που, ενώ ήταν «αρχηγός» μας, αποδέχτηκε τη διάλυση.

Το 1940, με τον πόλεμο, στις 28 Οκτωβρίου, με πήρε ο πατέρας μου από το χέρι και δεν πήγαμε όπως άλλοι να αδειάσουμε τα ράφια του μπακάλη μας, του Κούτσια, γωνία Σίνα και Σκουφά αλλά, όπως χιλιάδες συμπατριώτες, στο Σύνταγμα και φωνάζαμε «Ζήτω». Με τα άλλα πιτσιρίκια της γειτονιάς φτιάξαμε έναν «καραγκιόζη» στην ταρατσα του σπιτιού, με εισιτήριο παρακαλώ, και με τις εισπράξεις από το έργο «Ο Καραγκιόζης μπακάλης» αγοράσαμε τρεις κούτες τσιγάρα και τα μοιράσαμε στους τραυματίες στο Ζάππειο, που είχε μετατραπεί σε στρατιωτικό νοσοκομείο. Η Μαίρη, δεκαπέντε ετών, σε αυτό το νοσοκομείο είχε πάει εθελόντρια αδελφή.

Ο πατέρας μου δεν είχε ακόμα στρατευτεί, δεν τον δέχτηκαν όταν το ζήτησε, αλλά εργάστηκε εθελοντικά στους συνεταιρισμούς για τον επισιτισμό. Μόνο προς το τέλος τον έντυσαν φαντάρο και μου φάνηκε απίστευτα αστείος, όπως ήταν αδύνατος και ελάχιστα αθλητικός,

με το δίκιοχο, το παγούρι και τα περικνήμια. Δεν πρόλαβε να φύγει σε κάποιο μέτωπο, όμως του έδωσαν ανάμεσα σε άλλα μια βαριά ζώνη και ένα ζευγάρι αρβύλες με πρόκες που έπαιξαν τελικά ρόλο στη δική μου ζωή: το ζωνάρι σαν όπλο αυτοάμυνας όταν από το '44 και μετά προσπαθούσαν οι κάθε λογής χίτες να μας καταχεριάσουν και οι αρβύλες από τη στιγμή, πάλι το '44, που τα χοντρά δάχτυλα των ποδιών μου τρύπησαν τα δέκα φορές μπαλωμένα παπούτσια μου και βγήκαν έξω.

Τον Απρίλη του 1943, παραμονές του Πάσχα, μπόυκαρε η Γκεστάπο στο σπίτι, έχοντας κλείσει τη γειτονιά, πρόλαβε ο πατέρας μου να ξεφύγει περνώντας από τη Γαλλική Ακαδημία (τον ίδιο δρόμο σωτηρίας πήρε και στα Δεκεμβριανά – και πώς να ξεχάσουμε τους Μιλλιέξ;) και βρήκε ένα πρώτο άσυλο λίγο παρακάτω, στο σπίτι του μουσικού Αντώνη Σκόκου (Ιπποκράτους και Αραχώβης) και αμέσως μετά στο σπίτι του Κώστα Καρυωτάκη, πρώτου ξάδερφου του ποιητή, στην οδό Αχιλλέως (το κουφάρι του νεοκλασικού υπάρχει πάντα) και στη συνέχεια σε διάφορες γιάφκες, ως την Απελευθέρωση. Αν τον έπιαναν, θα τον εκτελούσαν.

«Αίτιο» η παράνομη αντιστασιακή σοσιαλιστική εφημερίδα «Η Μάχη». Προδόθηκε το τυπογραφείο κοντά στην Αιόλου σε ώρα εκτύπωσης, και ο τυπογράφος (παραλίγο να πεθάνει σε στρατόπεδο στη Γερμανία) το μόνο που πρόλαβε ήταν να τηλεφωνήσει στον πατέρα μου να φύγει. Λίγο μετά, έφτασαν οι Γερμανοί. Η αδελφή μου ξεγλίστρησε κι αυτή για να ειδοποιήσει ανθρώπους

που ήταν να έρθουν για παράνομη συνεδρίαση· δυστυχώς, επέστρεψε και τη συνέλαβαν.

Η μητέρα μου κάθισε στο πιάνο: με την «Τοκάτα και φούγκα» του Μπαχ τούς υποδέχτηκε. Ένας νεαρός γκεσταπίτης, ξανθός και λεπτός, πήγε να σηκώσει τα σκεπάσματα της κατάκοιτης γιαγιάς, να ψάξει. Εγώ ήξερα και είχα παγώσει. Η γιαγιά Αγγελική όμως, με τα πάλλευκα μαλλιά και τα μαύρα της τα μάτια να πετάνε φλόγες, σήκωσε το μπαστούνι της. Κλαρίνο ο νεαρός, ντράπηκε ίσως, χαιρέτησε και βγήκε από το δωμάτιο. Στο στρώμα της γιαγιάς υπήρχαν όσα αντιστασιακά χαρτιά ο πατέρας μου δεν πρόλαβε να πάρει μαζί του. Και η γιαγιά το ήξερε· φυσικά...

Οι Γερμανοί, σαν έφτασαν στο σπίτι, βάλθηκαν να χτυπάνε σαν τρελοί την πόρτα να τη σπάσουν έχοντας μαζί τους τον απαραίτητο χλεμπονιάρη «Ρωμιό» διερμηνέα τους — λέτε αυτοί που κυβέρνησαν μετά να τον περιέλαβαν στους αγνούς «εθνικόφρονες» που έσωσαν την Ελλάδα από τον κομμουνιστικό κίνδυνο; Η μάνα μου, πάντα ατάραχη, γεμάτη αξιοπρέπεια, φρόντισε ακόμα μια φορά τη λατρεμένη μου γιαγιά, τη μάνα του πατέρα μου, ανήμπορη πια, και ξανακάθισε στο πιάνο να συνεχίσει την «Τοκάτα και φούγκα» την ώρα που έψαχναν οι γκεσταπίτες όλο το σπίτι· έπαιζε το ίδιο κομμάτι του Μπαχ που κάθε τόσο, πριν από την Κατοχή, πήγαινε και το ερμήνευε, αυτό και άλλα, στο αρμόνιο της προτεστάντικης («γερμανική» τη λέγαμε) εκκλησίας, πενήντα μέτρα από το σπίτι.

Οι γκεσταπίτες ερεύνησαν παντού, σήκωσαν πολλά

αρχεία του πατέρα μου κι ανάμεσά τους μια μεγάλη μελέτη, η οποία χάθηκε, για τον μαρξισμό και τη δημοκρατία. Τους κρυφώνες δεν τους βρήκαν.

Έφυγαν ώρες μετά, παίρνοντας μαζί τη μητέρα μου και την αδελφή μου, τις πέρασαν πέντε μήνες μετά από χιτλερικό στρατοδικείο, στη μεγάλη αίθουσα του Πανασσού (όπου η μητέρα μου είχε προπολεμικά εμφανιστεί σε δικά της ρεσιτάλ πιάνου!). Δεν με άφησαν να μπω και περίμενα την απόφαση στο πεζοδρόμιο. Τις κράτησαν φυλακισμένες μερικούς ακόμα μήνες και μετά τη «δίκη» — κι ας μην καταδικάστηκαν. Στόχος της Γκεστάπο ήταν να εκδιάσει τον πατέρα μου για να παραδοθεί. Η μητέρα μου ήταν μέλος του ΕΑΜ μουσικών και η αδελφή μου της ΕΠΟΝ, αλλά —ευτυχώς— οι Γερμανοί δεν το ήξεραν.

Στο σπίτι μείναμε φρουρούμενοι η γιαγιά κι εγώ χωρίς καμιά επαφή με άλλους, μήτε καν με τη θεία μου τη Σάση, την οικογενειακή μας ερυθροσταυρίτισσα, με εξαίρεση μια πονόψυχη γειτόνισσα, τη Βαρβάρα Θεοδωροπούλου-Λιβαδά, σύζυγο εισαγγελέα Εφετών, «μάννα του στρατού», απαιτητική για θαυμασμό ποιήτρια με το ψευδώνυμο «Ανεμώνη» και με μοναδική δίοδο συνεννόησης μαζί της το παράθυρο της αυλής.

Το τηλέφωνο μου το είχαν απαγορεύσει. Ο Αυστριακός που μας επέβλεπε ως δεσμοφύλακας μέσα στο σπίτι μού επέτρεψε μόνο να βγαίνω στο μπαλκόνι. Έβγαίνα και τραγουδάγα τα «σουξέ» της εποχής. Αλλάζοντας όμως τα λόγια μόλις έβλεπα γνωστό να ανηφορίζει τη Σίνα για να τον ειδοποιήσω συνωμοτικά πως, αν χτύπαγε το κουδούνι του σπιτιού μας, θα τον έπιαναν οι

φρουροί που ήταν κρυμμένοι πίσω από την πόρτα. Γλίτωσαν έτσι μερικοί, όπως ο θείος μου ο Γιώργος Γεωργακόπουλος. Ο συγγραφέας Άλκης Τροπαιάτης δεν κατάλαβε το συνωμοτικό «Έφυγε ταξίδι ο μπαμπάς», χτύπησε το κουδούνι και τον έπιασαν*.

Μια εβδομάδα μετά έφυγαν οι φρουροί και αποκαταστάθηκε η επαφή με τον «έξω κόσμο». Συνέχιζα να φροντίζω τη γιαγιά, αλλά για τα πιο προσωπικά (φοβερή εμπειρία για ένα αγοράκι) ερχόταν πια η θεια ή ο άνθρωπος του σπιτιού της, η πολύτιμη Διονυσία, Ζακυνθινή και αυτή, από το Μαχαιράδο.

Μας ανέλαβε λοιπόν η θεια μου η Σάση, που έτρεχε στη φυλακή για τη μητέρα μου και την αδελφή μου, φρόντιζε συνωμοτικά τον παράνομο πατέρα μου, αλλά και, στο σπίτι της, τον υπέργηρο και άρρωστο πια παππού μου. Για την επιβίωσή μου φρόντισαν ακόμα στους επόμενους μήνες εκ περιτροπής και γονείς συμμαθητών και συμμαθητριών μου στου Μακρή, καλώντας με στο μεσημεριανό τους με πρωτοβουλία μιας δυναμικής γυναίκας, της κυρίας Αλευρά, που ήταν άμισθη εθελόντρια, υπεύθυνη το 1940-1941 του στρατιωτικού νοσοκομείου του Ζαππείου. Το ευχαριστώ και η ευγνωμοσύνη δεν αρκούν. Γιατί δεν ήταν μόνο το πολύτιμο φαγητό. Ήταν και η αίσθηση, μέσα στην Κατοχή και τις διώξεις, μιας ζεστής και έμπρακτης αλληλεγγύης.

Έτσι για πάνω από μισό χρόνο έμεινα χωρίς τη μάνα μου και την αδελφή μου, φυλακισμένες στις γυναικείες

---

* Σύμφωνα με γράμμα του στην «Καθημερινή» της 6ης του Μάη 1983.

φυλακές Αβέρωφ, κοντά στο νοσοκομείο «Ελενα». Τις είδα μια - δυο φορές, στη μεγάλη αίθουσα όπου, το ένα δίπλα από το άλλο, ήταν κατάχαμα τα στρώματά τους.

Τριάντα ήταν οι κρατούμενες στην αίθουσα αυτήν; Σαράντα; Ίσως. Μία από αυτές ήταν η Δανάη Στρατηγοπούλου, η πασίγνωστη τραγουδίστρια και συνθέτρια που πολύ αργότερα μετέφρασε στα ελληνικά τον Πάμπλο Νερούδα. Μία άλλη ήταν η περίφημη —προπολεμικά— Περδικάρη, η «φόνισσα», που η περίπτωση της είχε αναστατώσει την Αθήνα και έγινε και τραγούδι, μια ήσυχη και ευγενέστατη «ποινική», σαφέστατα αστή (δεν ξεχώριζαν τις πολιτικές κρατούμενες από τις ποινικές), που είχε σκοτώσει με αγριότητα τον άντρα της για λόγους που δεν εξήγησε ποτέ. Η άδεια που μου δόθηκε να δω εκεί τη μάνα μου ήταν μεγάλο δώρο. Το εξηγούσε η ηλικία μου: δώδεκα ετών!

Βρέθηκα σ' αυτή την ηλικία ουσιαστικά αδέσποτος. Ακόμα κι όταν απελευθερώθηκε η μητέρα μου, πού να με μαντρώσει πια. Εξάλλου, σταμάτησα να τη φωνάζω «Μαμά». Τη φώναζα «Μητέρα». Νομίζω ότι τότε τελείωσε και η παιδική μου ηλικία — αλλά χωρίς να την αντικαταστήσει ακόμα κάποια άλλη.

Ακολούθησε ή συνόδευσε τις δύσκολες στιγμές η «ένταξη» στην Αντίσταση.

«Αετόπουλο», πρόωρα επονίτης, έγραφα ήδη από τα τέλη του 1942 στους τοίχους, και από το 1943 «έβγαζα χωνιά»*. Μερικές φορές (1944) μετέφερα και όπλα

---

* Φώναζα με τηλεβόα σύντομα μηνύματα μέσα στη νύχτα.

με ποδήλατο. Αλλά ταυτόχρονα αλήτευα. Έζησα την Απελευθέρωση κορυβαντιώντας σε δρόμους και πλατείες. Στο δυτικό Κολωνάκι, στη Δεξαμενή, στη Νεάπολη, στα Εξάρχεια. Μερικές φορές ως του Γκούζη.

Έναν περίπου μήνα πριν από την Απελευθέρωση έγινα από επονίτες στην Πανεπιστημίου μια όχι μικρή διαδήλωση —σπάνια αναφέρεται— για να απελευθερώσουμε τα μέλη του συμβουλίου των τραυματιών πολέμου που ταγματασφαλίτες από τη Χασιά, σαν καλοί εθνικόφρονες Έλληνες, είχαν συλλάβει στο Μαράσλειο «για να το καθαρίσουν από τους κουκουέδες» και τους πήγαν για τα περαιτέρω στο ξενοδοχείο «Ερμής», Πανεπιστημίου και Εμμανουήλ Μπενάκη. Εκεί τους είχαν στεγάσει οι Γερμανοί γιατί δεν μπορούσαν πια να ζούνε στη Χασιά, με τους αντάρτες του καπετάν Ορέστη στην Πάρνηθα.

Σπάσαμε λοιπόν την πόρτα του ξενοδοχείου κι αρχίσαμε να ανεβαίνουμε. Τότε οι Χασιώτες μάς χτύπησαν μέσα στις σκάλες με χειροβομβίδες. Υποχωρήσαμε, άτακτα είναι η αλήθεια. Έκανα το λάθος να στρίψω στην Εμμανουήλ Μπενάκη γιατί είδα απέναντι ενόπλους του «εθνικιστή» Παπαγεωργίου, από το Παγκράτι, και λίγο πιο κάτω, προς την Ομόνοια, Γερμανούς. Όπως έτρεχα, μια χειροβομβίδα που έριξαν από παράθυρο έσκασε μπροστά μου και βρέθηκα χάμω. Σηκώθηκα να τρέξω, μια γυναίκα φώναζε «Το πόδι σου, παιδί μου». Ήταν πληγωμένο στην κνήμη και έτρεχε άφθονο αίμα. Το περιποιήθηκαν πρόθυμα στην κλινική Σμπαρούνη που δεν ήταν πολύ μακριά και όπου μπόρεσα να φτάσω κουτσαίνοντας χωρίς να με πιάσουν.

Από την Απελευθέρωση και μετά περνούσα ώρες πότε στη λέσχη της ΕΠΙΟΝ Κολωνακίου, σε ένα λαϊκό σπίτι στα ριζά του Λυκαβηττού, και πότε στα γραφεία τα επίσημα πια της «Μάχης», σε ένα επιταγμένο αρχοντικό, στην οδό Πανεπιστημίου, στον δεύτερο όροφο – στον πρώτο στεγαζόταν το ακραία δεξιό αλλά αντιστασιακό «Ελληνικόν Αίμα» του Βοβολίνη, επεισόδια δεν θυμάμαι. Είχαν δώσει στη «Μάχη» και ένα επιταγμένο αυτοκίνητο για τις ανάγκες της και η χαρά μου ήταν να στέκομαι όρθιος στο «μαρσπιέ» όταν πήγαινε σε «αποστολές».

Στις 3 του Δεκέμβρη 1944 οι γονείς μου με έκλεισαν στο σπίτι γιατί ήξεραν ή υπέθεταν τους κινδύνους. Κατάφερα να τους ξεφύγω χρησιμοποιώντας το λούκι της υδρορροής. Έτρεξα στη μεγάλη διαδήλωση στο Σύνταγμα, είδα το φονικό που διέταξε Έλληνας πρωθυπουργός, ο Γεώργιος Παπανδρέου, εναντίον άοπλων Ελλήνων.

Δυό ημέρες μετά κάτι ένστολοι εδεσίτες μπήκαν στο σπίτι αναζητώντας (όπως οι Γερμανοί) τον πατέρα μου, έπιασαν τη μάνα μου και την κρατούσαν στο «Μαξίμ» – που έγινε αργότερα «Θέατρο Βουγιουκλάκη». Μερικές ημέρες μετά με έπιασαν και μένα γωνία Σίνα και Σόλωνος, έφαγα ξύλο, με πήγαν στο (βρετανικό) στρατόπεδο που οργανώθηκε εκ των ενόντων στο Χασάνι (Ελληνικό), ήταν να με στείλουν με τους άλλους στην Ελ Τάμπα (σύνορα Αιγύπτου - Λιβύης), δραπέτευσα, έκανα έναν «δυναμικό» σταθμό στα εμπόλεμα Εξάρχεια μεταφέροντας μηνύματα, και βρήκα τον πατέρα μου στην Κυψέλη. Τα ηγετικά κλιμάκια του ΕΑΜ έφυγαν από την

Αθήνα προτού τελειώσουν οι μάχες. Με την υποχώρηση, φτάσαμε στη Θήβα την παραμονή της Πρωτοχρονιάς (που την περάσαμε σε σπίτι με τον Πορφυρογένη, τον Τσιριμώκο, τον Γρηγοριάδη και άλλους), από τη Θήβα πήγαμε στη Λαμία και, αμέσως μετά και κακήν κακώς, ως τα Τρίκαλα. Γνώρισα εκεί τον μυθικό Άρη, τον Σιάντο, τον Σαράφη, τόσους άλλους. Όλα αυτά τα έχω περιγράψει σε ένα αφήγημα με τίτλο Ένας μικρός Δεκέμβρης – «μικρός» γιατί ήμουν μικρός και γιατί δεν είδα παρά μόνο λίγα από τα όσα έγιναν. Νομίζω ότι τότε άρχισα να «μεγαλώνω» και να κοιτάζω τα μούτρα μου στον καθρέφτη με την ελπίδα να δω κάποιο αχνό μουστάκι να ξεμυτίζει.

Αναμνήσεις από τα Τρίκαλα, την «πρωτεύουσα» του υπό διάλυση εαμικού κράτους: το κρύο, τα χιόνια, οι αργόσυρτες βοϊδάμαξες, οι άνθρωποι με τα γουρουνοτσάρουχα και τις πατατούκες. Αλλά και οι έφιπποι «μαυροσκούφηδες» με τον αρχηγό τους τον Άρη –δεν ξεχνιούνται– που θύμιζαν τους ήρωες του '21 κι ας έπραξαν κι αυτοί πολλά άδικα και άγρια φονικά που πλήρωσε μαζί με τα θύματα και όλη η Αριστερά. Ήταν εκεί και μερικοί ηθοποιοί, όπως η Μιράντα και ο Τζαβάρας Καρούσος, η τραγουδίστρια και χορεύτρια Ντιριντάουα, ο συγγραφέας Βασίλης Ρώτας, ο νεαρός δημοσιογράφος Λυμπερόπουλος της «Μάχης», μαζί τους έζησα το πρώτο μου μεθύσι (δεν πρόσεξαν τα ποτήρια που κατέβαζα) σε μια υπόγεια ταβέρνα. Στις αναμνήσεις και οι κουβέντες μου με νεαρούς Γερμανούς φαντάρους που είχαν αυτομολήσει πέντε μήνες πριν και με έκαναν να καταλάβω ότι «δεν

ήταν όλοι ίδιοι». Καθώς και ο καλοσυνάτος (έτσι μου φάνηκε) Σιάντος, που έπρεπε να υπογράψει ο ίδιος (η γραφειοκρατία είναι μέσα στο αίμα μας) το χαρτί για να μου φτιάξουν στολή, καθώς τα ρούχα μου είχαν κομματιαστεί με την απόδραση από το Χασάνι κι έκανε κρύο πολύ...

Στα Τρίκαλα βγήκαν και ένα ή δύο φύλλα της «Μάχης». Με την άδεια, το χαρτί, το τυπογραφείο του ΚΚ. Η ΕΛΔ (Ενωση Λαϊκής Δημοκρατίας*, κόμμα σοσιαλιστικό, ένα από τα ιδρυτικά του ΕΑΜ) είχε και γραφείο. Έχει σωθεί μια φωτογραφία του. Τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν τα μέλη της ΕΛΔ ήταν πολλά και σοβαρά και όλα είχαν να κάνουν με την τρομοκρατία που ασκούσαν και σε βάρος τους πολλές τοπικές οργανώσεις του ΚΚΕ. Ο πατέρας μου, αμέσως μετά από τη Συμφωνία της Βάρκιζας (μαζί ακούσαμε τον Σιάντο να την εξηγεί στην κεντρική πλατεία της Λάρισας σε ελασίτες που τους κυρίευε η πίκρα), αναγκάστηκε να πάει στη Θεσσαλονίκη, να τα συζητήσει αυτά τα απαράδεκτα που είχαν συμβεί και στη Θεσσαλία και αλλού με την τοπική οργάνωση και να βρεθούν λύσεις. Ήταν ήδη πεπεισμένος ότι η ΕΛΔ, που οι συνθήκες την έμπλεξαν σε έναν «Δεκέμβρη» που δεν ήθελε και που έκανε ό,τι μπόρεσε για να αποτρέψει, έπρεπε να αυτονομηθεί από το ΕΑΜ. Αυτό έγινε λίγο αργότερα, στην Αθήνα. Δηλαδή, πολύ αργά.

---

* Αναφέρω περισσότερα για την ΕΛΔ στη συνέχεια, βλέπε και υποσημείωση στη σ. 46.

Καθώς έλειπε ο πατέρας μου, δεν θέλησα να χάσω την ευκαιρία ενός νοσοκομειακού που έφευγε για την πρωτεύουσα. Ευτυχώς, μας προστάτευαν οι Εγγλέζοι γιατί οι «εθνικόφρονες» σε αρκετές πόλεις δεν ήθελαν να μας αφήσουν να περάσουμε ζωντανοί. Στην Αθήνα έφτασα τελικά τρεις ημέρες μετά και ένστολος! Το νοσοκομειακό μάς άφησε στον σταθμό Λαρίσης. Πήγα με τα πόδια —προσέχοντας συνεχώς— ως την οδό Σκουφά, στου παππού μου. Την πόρτα την άνοιξε η μάνα μου...

Όσπου να βαφτούν μπλέ τα στρατιωτικά ρούχα που φορούσα, τα μόνα που είχα, δεν τολμούσα να βγώ στον δρόμο. Με αυτά, αλλά θαμμένα πλέον, πήγα να περάσω εξετάσεις στο κτίριο της Νομικής Σχολής για να μπορέσω να γραφτώ σε σχολείο. Τις πέρασα, δεν ξέρω πώς. Για να με γράψουν οι γονείς μου στη σχολή της Φωτοπούλου και όχι πια στου Μακρή (Ελληνικό Εκπαιδευτήριο Παναγιωτόπουλου-Ελευθεριάδη). Μέγα προτέρημα: το σχολείο αυτό ήταν στη Σταΐκου, πάροδο της Σκουφά, δηλαδή πολύ κοντά στο σπίτι του παππού μου, και έτσι δεν κινδύνευα από τους χίτες. Μολοντούτο, τον επόμενο χρόνο και μετά από πολλά επεισόδια, αναγκάστηκα να καταφύγω στην Άνω Κυψέλη, στο σπίτι του δικηγόρου, συντρόφου στην ΕΛΔ και φίλου του πατέρα μου Σταύρου Κανελλόπουλου και να γραφτώ στο σχολείο του Φωτόπουλου, σε έναν παράδρομο της Φωκίωνος Νέγρη. Εκεί δεν με γνώριζαν... Και οι φίλοι που είχα στη γειτονιά ήταν «δικοί» μου. Αργότερα ξαναγύρισα στις Φωτοπούλου.

Πριν καταφύγω στην Κυψέλη, οι χίτες με κυνηγού-

σαν στους δρόμους. Όταν επέστρεψα στη Σκουφά, δεν είχαν αλλάξει τα πράγματα. Έτσι, μια φορά, λίγο αργότερα, πήγαν μάλιστα να με σκοτώσουν, τους κάναμε μήνυση και καταδικάστηκαν* λίγο, αλλά τουλάχιστον καταδικάστηκαν! Πάντως πήγαινα τακτικά στα γραφεία της σοσιαλιστικής νεολαίας και στη Δέσχη της ΕΠΟΝ, γωνία Ακαδημίας και Κριεζώτου. Όταν απαγόρευσαν την ΕΠΟΝ, μετέτρεψαν το νεοκλασικό σε στρατοδικείο... Καθοδηγητής μου ήταν τότε ο Φίλιππος Ηλιού, παρακολουθούσα κάθε Τετάρτη τις συναθροίσεις της λογοτεχνικής και καλλιτεχνικής ομάδας που κουμαντάριζε με ταλέντο ο σοφός Αλέξης Αργυρίου. Διαφώνησα με τους περισσότερους άλλους σχετικά με τον Ζντάνοφ και τα σταλινικά του για την τέχνη και τόλμησα να μιλήσω για τον μέγα Καβάφη που καταδίκαιζαν οι «κομματικοί» (εγώ όμως ήμουνα «ελδίτης»).

Το 1946 συνέλαβαν τον πατέρα μου για ένα άχρηστο όπλο που είχαν φροντίσει να βρίσκεται στη βιβλιοθήκη του, πίσω από βιβλία, τον καταδίκασαν αυστηρά, φιλοξενήθηκε στις φυλακές Αβέρωφ, από εκεί συνέχισε τη «Σοσιαλιστική Επιθεώρηση», απελευθερώθηκε πολλούς μήνες μετά και ξαναπήγε στη «Μάχη». Ευτυχώς δεν

---

* Το 1954 ένας από τους καταδικασμένους, με το φιλολογικό ψευδώνυμο «Γορίλας», μου μίλησε στο Παρίσι ότι ήθελε να γίνει χωροφύλακας αλλά δεν το μπορούσε γιατί η καταδίκη του στόλιζε το ποινικό μητρώο του. Μου ζητούσε συνεπώς να δεχτώ αναψηλάφηση της δίκης με νέα διορθωτική κατάθεσή μου για να αθωωθεί. Του απάντησα ότι πρόθυμα θα το δεχόμουν, αν δεν ήταν να γίνει χωροφύλακας να μας δέρνει χωρίς πρόβλημα...

βρήκαν μια Μπερέττα που δεν ήξερε την ύπαρξή της, εγώ την ήξερα...

Το 1948 έκανα τα πρώτα βήματα στη δημοσιογραφία. Στη «Μάχη» – εβδομαδιαίτη τότε. Θα εξιστορήσω τα της «Μάχης» σε άλλες σελίδες. Την ίδια χρονιά με έπιασαν ένα απόγευμα σε σπίτι «φίλου» (αυτός μας «κάρφωσε»), παίζοντας σκάκι, όπως έπιασαν όσα παιδιά της παρέας πέρασαν τυχαία από εκεί (τον Γιάννη Τσοκόπουλο, την Καλλιόπη Σμπαρούνη, τη Μαργαρίτα Πετρακοπούλου – με τον αδελφό της καταδικασμένο σε θάνατο –, τον Σπύρο Τσακνιά και άλλους). Γλιτώσαμε το στρατοδικείο και τη βέβαιη (με κατασκευασμένα στοιχεία) καταδίκη γιατί πρόλαβαν οι δικοί μας να πετύχουν την παρέμβαση του πρωθυπουργού Σοφούλη.

Στο κελί, στο υπόγειο του 3ου αστυνομικού τμήματος, γωνία Αμερικής και Βαλαωρίτου, βρέθηκα εκείνη τη νύχτα με τον Νίκο Κούνδουρο που τον είχαν πιάσει για άλλη «υπόθεση». Με ένα καρβουνάκι ζωγράφιζε στους τοίχους γάτες. Το «πάτησα τη γάτα» σήμαινε τότε «υπέγραψα δήλωση». Προφανώς το σκεφτότανε – πάντως, αν θυμάμαι καλά, στη Μακρόνησο βρέθηκε μετά.

Είχα ήδη παρέες διανοουμενίστικες, πήγαινα στη Γαλλική Ακαδημία και στις θαυμάσιες εκδηλώσεις της, τέλειωσα το γυμνάσιο (σχεδόν με δεκαεφτά!) και μπήκα στο πανεπιστήμιο το 1949, αλλά είχα ήδη από έναν χρόνο, μαθητής ακόμα, ξεκινήσει στη δημοσιογραφία. Τότε έγινα σχεδόν σιωπηλός αλλά τακτικός θαμώνας του ιστορικού παταριού του Λουμίδα, στη Σταδίου, ανάμεσα στη στοά Πεσμαζόγλου και στο σημερινό κτίριο

της Alpha Bank, δηλαδή στο ξακουστό μεσημεριανό στέκι της λογοτεχνικής και καλλιτεχνικής Αθήνας (Κοσμάς Πολίτης, Βάρναλης, Ελύτης, Σεφέρης, Τερζάκης, Ρώτας, Κουκούλας και τόσοι άλλοι), πολιτικών, όπως ο Ηλίας Τσιριμώκος, και δημοσιογράφων.

Εκείνη τη χρονιά, με τη διευρυμένη παρέα που περιλάμβανε πια και τον Γιάννη Νεγρεπόντη, τον ταλαντούχο ζωγράφο, μαθητή του Γουναρόπουλου, τον Φάνη Σταυρόπουλο (πέθανε στις ΗΠΑ), την ποιήτρια και μεταφράστρια Λεία Χατζοπούλου, τον ήδη τότε πεζογράφο Σπύρο Τσακνιά και άλλους, σχεδιάσαμε ένα περιοδικό με στόχο «να εκφραστεί πια και η δική μας γενιά». Προσωρινός τίτλος: «Το Εργαστήρι». Δεν κυκλοφόρησε ποτέ γιατί όνειρα υπήρχαν αλλά όχι και λεφτά. Προτάθηκε «επονίτικα» να οργανώσουμε μερικά πάρτι με εισιτήριο και μεζέδες δικής μας παρασκευής. «Εγώ γράφω ποιήματα, δεν πουλάω κεφτεδάκια» ήταν η απάντηση του Γιάννη Νεγρεπόντη. Αποστομωτική. Τέλος το «Εργαστήρι».